

מורן גיטלמן

הגזעת האשה בגרמניה הנאצית

אאוגניקה ומשפט, 1933-1945

תיאוריות אאוגניות, פילוסופיות ביולוגיות-חברתיות, שהופיעו במאה ה-19 ועסקו בגנטיקה ותורשה, שייכו לאשה שורה של תפקידים, ערכים ונורמות התנהגות. בשביל הנאצים, מערך פסאודו-מדעי-ערכי זה שימש מצע להבניה של דמות נשית אידאלית, שתכונותיה וערכיה נקבעות בידי המפלגה ומראה החיצוני קשור ישירות לבריאותה הגופנית והנפשית. ואולם, בהתניות מדעיות-אאוגניות אלו לא היה די. גם מערכת המשפט הנאצית תרמה את חלקה למימוש של המודל הנשי הנאצי, ובאמצעות חקיקת חוקים חדשים, בהם "החוק לצמצום אבטלה", "החוק למניעת צאצאים חולים במחלה תורשתית" ו"חוקי נירנברג", שאפו הנאצים לשנות לא רק את אופני חשיבתה והתנהגותה של האישה הגרמניה, אלא גם את הופעתה החיצונית. כך, התיאוריות האאוגניות-גזעניות קיבלו ביטוי משפטי, שמטרתו לעצב מחדש את דמותה של האשה בגרמניה בכוח סמכותה של המדינה.

מקורות האאוגניקה

חוקר הטבע האנגלי, פרנסיס גאלטון (Galton), טבע את המונח "אאוגניקה" (Eugenics) במחצית השנייה של המאה ה-19. המלה מורכבת מצירוף המלים היווניות Eus – "טוב" או "אמיתית" – ו-Gen – "שורש" או "מקור", שמשמעותו "לידה טובה".¹ במאה זו, שהתאפיינה בדבקות בשיטות מדעיות שונות, זכתה התנועה האאוגנית לאהדה רבה בעולם. היו אלו שנים, שבהן המדע נתפש כאמצעי לפתרון כל הבעיות - לא רק רפואיות, אלא גם חברתיות ומדיניות - ולבניית עולם אידיאלי.²

מהיום שנוסדה היו לאאוגניקה שתי יומרות, שלא היו תלויות אחת בשנייה: הראשונה - להיות דיסציפלינה מדעית, שעוסקת בתיאור התכונות התורשתיות, הגופניות והנפשיות של האדם ובחקר הדרכים לשפר את המבנה הגנטי של הדורות הבאים. היומרה השנייה היתה להפיץ רעיונות חברתיים ופוליטיים ולשכנע את רשויות השלטון ליישם את העקרונות המדעיים כביכול של האאוגניקה כדי להשביח את המין האנושי.³

¹ Mark B. Adams (ed.), *The Wellborn Science: Eugenics in Germany, France, Brazil and Russia*, New York: Oxford University Press, 1990, p. 3.

² דן ומינה גראור, *אאוגניקה: השבחת האיכות התורשתית של האדם*, תל אביב: הוצאת משרד הביטחון, תשנ"ב, ע' 26.

³ שם, ע' 19.

בספרו, *התבונה התורשתית (Hereditary Genius)* מ-1869 ביקש גאלטון להראות כי יכולותיו הטבעיות של האדם הן ירושה, המועברת אליו ממשפחתו, וכמו שבמקרה של סוסים וכלבים מקפידים בני האדם על זיווג מתאים, יהיה זה הגיוני שכך יהיה גם בקרב בני-אדם: באמצעות נישואים מתאימים יהיה אפשר להבחין בשיפור תורשתי בתוך כמה דורות.

גאלטון טען גם שהשפעתה של עזרה סוציאלית היא מועטה ולא יעילה, ובגלל עלותה הגבוהה היא חותרת בטווח הארוך תחת עתיד האנושות. בידי כל דור מונחת האחריות לדאוג לדור שבא אחריו, ומסיבה זו חובה על בני האדם לחקור את התורשה לעומק, לשמר בכל דרך את "המתנות הטבעיות" הללו ולטפח אותן.⁴

הוא הציע להקדים את גיל הנישואים בקרב השכבות החזקות ולעכבו בקרב השכבות החלשות (זאת בשעה שהוא בא בטענות על התנהלותה של המדינה, שבעיניו תמכה דווקא בעניים ובחלשים ולא עודדה ילודה בקרב החזקים והאמידים). לטענתו, אין סיבה ש"הראויים" יביאו לעולם פחות ילדים מאלה שאינם ראויים לכך, וכי המצב הנוכחי מפריע ל"מאבק החיים" (Fight for life). לכן, יש לעודד את התרבותם של הכשירים והחזקים במקום לספק תמיכה לחלשים, הנובעת מאינסטינקטים מוטעים של חמלה.⁵ כמה שנים לאחר מכן, ב-1883, פירסם גאלטון ספר נוסף ושם נעזר לראשונה במונח "אאווגניקה" והסביר שבאמצעותה אפשר ללמוד מי ראוי להשבחה ומי לא.⁶

המקרה הגרמני

התנועה האאווגנית היתה פופולרית מאוד בקרב הקהילה המדעית של גרמניה. בשונה מבריטניה, גרמניה הפכה למדינת לאום בשלב מאוחר (1871), ורבים במדינה סברו כי האאווגניקה תסייע ביצירת זהות אחידה בקרב הגרמנים.⁷ רבים גם חששו מפגיעה ב"מאבק הטבעי של הקיום" בגלל קצבאות הסעד, שחולקו בגרמניה בסוף המאה ה-19, ובגלל שיעור הילודה הגבוה בקרב שכבות חלשות בחברה הגרמנית, ולכן הם העדיפו להפנות משאבים לשכבות, שנתפשו בעיניהם כ"חזקות".⁸ החשש מפני שיעור הילודה הגבוה בקרב האוכלוסייה "החלשה" הביא לשימוש במונח "היגינה גזעית" (Rassenhygiene), שאותו טבע הרופא והביולוג אלפרד פלץ (Ploetz, 1860-1940), מחלוצי האאווגניקה

⁴ Francis Galton, *Hereditary Genius*, London: Macmillan & Co., 1869, p. 1. Michael Burleigh and Wolfgang Wippermann, *The Racial State*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 29.

⁵ Francis Galton, *Hereditary Genius*, pp. 352-357.

⁶ Francis Galton, *Inquiries into Human Faculty*, London: J.M Dent & Co., 1907, 2nd edition [1883], pp.199-200.

⁷ נדב דניאל, *רפואה ונאציזם*, תל אביב: הוצאת משרד הביטחון, 2006, ע' 16.

⁸ Jeremy Noakes, "Nazism and Eugenics: The Background to the Nazi Sterilization Law of 14 July 1933", in: *Ideas into Politics: Aspects of European History 1880-1950*, R.J Bullen, H. Pogge von Strandmann and A.B Polonsky (eds.), London: Croom Helm, 1984, p.79.

בגרמניה, והתייחס לא רק לניסיונות לשפר את האיכות התורשתית של האוכלוסייה (בדומה למונח "אאוגניקה" האנגלי), אלא גם למציאת דרכים להגדלתה.⁹

המשיכה הגרמנית ל"היגינה גזעית" התחזקה לקראת מלחמת העולם הראשונה מכיוון שתכונותיה הביולוגיות והבריאות הפיזית של האומה נתפשו כתנאי הכרחי להישרדות קולקטיבית וכתחום שהמדינה צריכה לקבל אחריות עליו. כך, למשל, הפנמת המונח הביאה לקיצוץ בתקציבים של בתי חולים ובתי מחסה בעקבות תוצאותיה ההרסניות של המלחמה. עלויות אלו נתפשו בין היתר כבזבז של משאבים מתוך הנחה, שהטיפול, שמרכזים אלה מעניקים, מוקדשים לחולים ולחלשים ובאים על חשבון הטיפול בבריאים ובחזקים ועל חשבון טיפוחם.¹⁰

שינוי תפישתי זה בא לידי ביטוי בספר פרי עטם של עורך הדין קארל בינדינג (Binding) והפסיכיאטר אלפרד הוכה (Hoche) מ-1920, שבו נטען כי הזכות לחיים אינה אוטומטית וכי יש להצדיקה ולהרוויח אותה. ולכן, לא רק שמותר להרוג חולים, שלא ניתן לרפא, אלא גם ניתן להצדיק הריגת בני אדם, שמאושפזים במוסדות פסיכיאטריים, ולראות בה פעולה נסבלת ואפילו אנושית.¹¹

בנוסף, ב-1905 הוקמה "החברה להיגינה גזעית" (Gesellschaft für Rassenhygiene) במטרה להשיב את החברה הגרמנית לחיים בריאים ופוריים באמצעות רבייה סלקטיבית ועיקור.¹² בארגון זה השתתפו בני אדם מהפקידות הבכירה, ומבחינה פוליטית-חברתית, הוא היה מגוון והיו חברים בו ליברלים, סוציאליסטים ושמרנים. למרות המחלוקות האידיאולוגיות הרבות, שהתגלעו בין חברי הארגון, לא היה ויכוח ביניהם על ההנחות הבסיסיות, שלפיהן בריאות האומה היא משאב ציבורי, וכי האמצעי לשמור עליה הוא עידוד ילודה בקרב בני אדם "בריאים".¹³ הארגון קידם את לימוד ה"היגינה הגזעית" כמקצוע חובה בפקולטות לרפואה ברחבי גרמניה, וכמה שנים לאחר מכן, בימי המשטר הנאצי, כל סטודנט לרפואה היה חייב ללמוד תחום זה כדי להפוך לרופא מן המניין.¹⁴

ארגון נוסף היה "מכון קייזר וילהלם לאנתרופולוגיה, תורשה אנושית ואאוגניקה" (Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erblehre und Eugenik), שהוקם ב-1927 ונחשב לאחד

⁹ Daniel Gasman, *The Scientific Origins of National Socialism: Social Darwinism in Ernst Haeckel and the German Monist League*, London: Macdonald, 1971, p. 150. Michael Burleigh and Wolfgang Wippermann, *The Racial State: Germany 1933-1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, p. 32; Adams (ed.), *The Wellborn Science*, p. 8.

¹⁰ Diane B. Paul, *Controlling human Heredity: 1865 to the present*, New Jersey: Humanities Press, 1995, p. 85.

¹¹ Karl Binding und Alfred Hoche, *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens: Ihr Maß und ihre Form*, Leipzig: Verlag von Felix Meinerin, 1920, pp. 57- 58.

¹² Gretchen Engle Schafft, *From Racism to Genocide: Anthropology in the third Reich*, Urbana: University of Illinois Press, 2004, p. 42.

¹³ Elof Axel Carlson, *The Unfit: A History of a Bad Idea*, New York: Cold Spring Harbor Laboratory Press, 2001, p. 321.

¹⁴ Robert Proctor, *Racial Hygiene: Medicine under the Nazis*, Cambridge: Cambridge University Press, 1988, pp. 79-81.

ממכוני המחקר למדע החשובים בגרמניה ומחוצה לה.¹⁵ הוא עסק בכמה שדות מחקר במקביל: אאוגניקה, אנתרופולוגיה וגנטיקה והתמקד ב"היגינה גזעית", שנתפשה כמדע חדש ושימושי, כטראנס-דיסציפלינה, שנמצאת על קו התפר שבין ביולוגיה, גנטיקה, רפואה, פסיכיאטריה, אנתרופולוגיה, כלכלה וסוציולוגיה.¹⁶

המכון נוסד בתקופה הקצרה של יציבות יחסית ברפובליקת ויימאר, אולם כעבור שנתיים, ב-1929, שקעה גרמניה למשבר כלכלי קשה. תקופה משברית זו היתה קרקע פורייה למכון, שרצה שהמדינה תעבור ממדיניות של רווחה למדיניות ביולוגית (Bio policy), שמבוססת על התיאוריות של האאוגניקה.¹⁷ המכון שאף לבסס את עצמו בנקודת הממשק שבין מדע למדינה ולהשפיע משם על החברה. אפשר לומר ששאיפותיו נוסחו שנים לאחר מכן בשעה שמישל פוקו כתב על ביו-פוליטיקה כטכנולוגיה חדשה של כוח, שמתפקדת כמעין "מכשיר", שבאמצעותו מצליח המשטר להשיג שליטה מוחלטת, "מסה גלובלית", על האוכלוסייה.¹⁸

העניין הגובר באאוגניקה והיגינה גזעית נבע גם מהחשש שהירידה בשיעור הילודה בגרמניה תביא להכחדת העם הגרמני, וכן מהחשש שמדיניות הרווחה תביא לכך ש"גוף האומה הבריא" יפגע בגלל התמיכה של המדינה בחלשים, בחולים ובמוכשרים פחות. בגלל החששות הללו, תומכי האאוגניקה וההיגינה הגזעית הדגישו את חשיבות השמירה על התא המשפחתי וחינוך הילדים בקרב שכבות מבוססות בחברה. הם גם קראו להשתמש באאוגניקה כדי למנוע את התרבותם של מי שנתפש בעיניהם כפחות ערך ושל חולים במחלות תורשתיות.¹⁹

האשה באאוגניקה

תפישות על נשים וגופן מילאו לאורך ההיסטוריה תפקיד מכריע במערכת יחסי הכוחות בין גברים לנשים ושימשו כלי במאבק פוליטי מתמשך. האאוגניקה תרמה גם היא לקיבוע דימוי נחות של האשה, בשעה שהעניקה לו במאה ה-19 ביסוס מדעי כביכול.²⁰ בתקופה זו אנשי המדע פקפקו בבסיס האלוהי של הסדר החברתי וביקשו להחליף אמונה בידע אמפירי. ואולם, בעיני רבים מהם, התפקיד

¹⁵ Susanne Heim, Carola Sachse, and Mark Walker, *The Kaiser Wilhelm Society under National Socialism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 1.

¹⁶ Hans Walter Schmuhl, *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity, and Eugenics, 1927-1945: Crossing Boundaries*, Volume 259, Dordrecht: Springer, 2008, p. 7.

¹⁷ Ibid, p. 41.

¹⁸ Michel Foucault, *Society Must Be Defended: Lectures at the College de France, 1975-1976*, New York: St. Martin's Press, 1997, p. 242.

¹⁹ קריאה זו לא הוגבלה לימין הפוליטי בלבד, שכן גם השמאל היה פתוח לקבלת רעיונות "ביולוגיים". ראו: Detlev J.K Peukert, *The Weimar Republic - The Crisis of Classical Modernity*, London: Allen Lane, 1991, p. 102. Michelle Mouton, *From Nurturing the Nation to Purifying the Volk- Weimar and Nazi Family Policy 1918-1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 34.

העיקרי של האשה היה ללדת.²¹ דוגמאות לכך ניתן לראות במחקריהם של אאווגניקאים גרמנים כמו הגניקולוג ותיאורטיקן הגזע הרוסי-גרמני קארל היינריך שטראץ (1858-1924). לפי שטראץ, בניגוד לגברים, נשים לא ניחנות באינדיבידואליזם, ולכן הן מייצגות בצורה טהורה את תורת הגזע.²² הוא טען שאפשר למצוא את הנשים הטובות והיפות ביותר בקרב המעמדות הגבוהים - בני האצולה, הבורגנות המשכילה והאצולה הכפרית. לדבריו, הסיבה לכך נעוצה בעובדה שמעמדות אלה לא התערבבו עם מעמדות אחרים, אלא שימרו את האיכויות הגזעיות שלהם ושיפרו אותן במהלך הדורות.²³ הוא גם טען שהיופי הנשי מתפתח בגיל ההתבגרות, ולכן חשוב ביותר שהאימהות יפקחו על בנותיהן.²⁴

בעיניו, האשה האידיאלית צריכה להיות חסודה ואסור לה לעורר עניין מיני בגבר. היתה זו תפישה, שרווחה במאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20, שלפיה אשה חסודה מסתירה את תשוקתה ושולטת בה. אשה, שבעיניה מיניות ומין היו רע הכרחי, נתפשה אז בעיני שטראץ ורבים אחרים בחברה כמכובדת יותר מאשה, שהעזה לגלות עניין במין. הגבר, הבעל, לא היה מחויב להחזיק בעמדות שכאלו: עדיף, שיתייחס למין ולמיניות כמו אשתו, ועליו גם להתייחס אליה בתרבותיות, אולם אם הוא חפץ בכך הוא רשאי לממש תשוקות ופנטזיות מיניות עם זונות ועם בנות המעמד הנמוך.²⁵

בשונה משטראץ, חוקר הגזע האנס פ"ק גינטר (1891-1968) שם דגש על מראה חיצוני ומשפחה, במיוחד של הגזע הנורדי, שזוהה עם בני אדם בעלי גוף רזה וגבוה, עור בהיר, שיער בלונדיני ועיניים כחולות.²⁶ הוא התמקד גם בשיעור הילודה הנמוך בקרב האוכלוסייה, שנתפשה בעיניו כ"בעלת ערך", ובקריאה לעבור לחיי איכרות, שאותם הוא ראה כדרך החיים הבריאה והנכונה למשפחה ולחברה.²⁷ חוקר אחר, פריץ לנץ (1887-1976) התמקד בתפקידים מגדריים. הוא טען שגברים נועדו לשלוט בטבע, לנצח במלחמה, ולזכות בליבן של נשים, בעוד שהנשים נועדו למשוך גברים, להרות ולגדל ילדים.²⁸ נשים, שלא קיבלו את ייעודן, ובמקום להיות רעיות ואימהות ביקשו לצאת ללימודים או לעבודה, נתפשו בעיניו כסובלות מניוון רוחני. מכיוון שהוא שאף להשאיר את הנשים בבית, במקום שבעיניו היה טבעי בשבילן, התנגד לנץ לזכותן של נשים להצביע, לעבוד, לעסוק בספורט, ללמוד

²¹ Rose Weitz, "Believing is seeing: Biology as Ideology" in: Rose Weitz (Ed.), *The Politics of Women's Bodies*, Oxford: Oxford University Press, 2003, pp. 12-13.

²² Karl Heinrich Stratz, *Rassenschönheit des Weibes*, Stuttgart: Enke, 1902, pp. 31-32.

²³ Ibid, p. 49.

²⁴ Stratz, *Die Schönheit des Weiblichen Körpers*, Stuttgart: Enke, 1898, p. 282.

²⁵ Stratz, *Rassenschönheit des Weibes*, p. 48.

²⁶ Hans F.K Günther, *Adel und Rasse*, München: J.F Lehmann, 1926, p. 36.

²⁷ Hans F.K Gunther, *Der Nordische Gedenke unter den deutschen*, München: J.F Lehmann, 1925, p. 42.

²⁸ Erwin Bauer, Eugen Fischer and Fritz Lenz, *Human Heredity*, translated by: Eden and Cedar Paul, London: George Allen & Unwin Ltd., 1931, pp. 579-598.

באוניברסיטה או להיות בעלות גישה לאמצעי מניעה או הפלות. הוא אפילו הציע שרק נשים בריאות יהיו אימהות, כשם שרק גברים בריאים משרתים בצבא. לשיטתו, בין גברים ונשים יש הבדלים פיזיולוגיים, אנטומיים ופסיכולוגיים בסיסיים, שקובעים את הייעוד המגדרי. למעשה, כך טען, ההבדלים הללו הם כה משמעותיים עד שיש להתייחס לגבר ולאשה כשני יצורים שונים לחלוטין, שחיים בסימביוזה.²⁹

מחקרים אלה ואחרים מלמדים לא רק על הרצון לשמר תפקידים מגדריים בחברה, אלא גם על קיומה של "הגזעה" מעמדית בגרמניה ועל חשיבותה לאאווגניקה. המלה "הגזעה" (Racialization) אינה שייכת לדיון בגזע במובנו הקלאסי. היא לקוחה ממדעי החברה ומשמעותה – תהליך, שבו מייחסים לבני-אדם או קבוצה, כמו למשל, נשים, זהות גזעית על סמך הבדלים ביולוגיים, חברתיים, מגדריים ותרבותיים.³⁰ המחקרים הללו גם מסמלים את השינויים, שהתחוללו בחברה הגרמנית בסוף המאה ה-19 והביאו לכך שמעמד הביניים ביקש להדק את אחיזתו בנשים ולשמר את "המהוגנות", שלכאורה אפיינה אותו. הם פורסמו על רקע התפתחותה של התנועה לזכויות האשה באירופה וליציאתם מן הצללים, בזהירות רבה, של הומואים ולסביות, בעודם מנסים למצוא את מקומם בחברה. כל אלה ערערו את הגבולות המוכרים והבטוחים של החברה הבורגנית.³¹

גרמניה הנאצית והמעבר מתיאוריה למעשה

סופה של מלחמת העולם הראשונה גרר שינויים פוליטיים, כלכליים וחברתיים מרחיקי לכת והציב בפני פוליטיקאים ואזרחים דילמות קשות. בקרב רבים מהם, נוצרה תחושה שיש צורך לייצב את מוסד המשפחה, מתוך חשש שהתפרקותו תביא לקריסה חברתית ומוסרית. בהקשר זה חששו האאווגניקאים משיעור הילודה הצונח, שנקשר עם יציאתן של נשים לעבודה. הנשים הואשמו לא

²⁹ Renate Rissom, *Fritz Lenz und die Rassenhygiene*, heft 47, Husum: Mathieson Verlag, 1983, pp. 57-60.

³⁰ לדיון במושג הגזעה, ראו:

Karim Murji and John Solomons (eds.), *Racialization: Studies in Theory and Practice*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

³¹ בהקשר זה ראוי להזכיר כמה מחקרים הנוגעים לתפישת הגוף בחברה הגרמנית: קלאוס טוולייט טען, למשל, שהמקור לתופעת הפשיזם בכלל ולנאציזם בפרט היה "בערעור תפישת הגוף העצמית בעקבות המלחמה". בעז נוימן מחזק את דבריו של טוולייט, בשעה שטען שהאירועים הטראומטיים של מלחמת העולם הראשונה והקמתה של רפובליקת ויימאר הובילו לשאיפה הנאצית ליצור גוף ארי מושלם ונצחי. לעומתם, ג'ורג' מוסה הדגיש במחקריו את השפעתן של הלאומיות והאידאולוגיה הבורגנית, שהתבססו על רעיון המהוגנות. מוסה טען כי במאה ה-19 נוצר אידאל גוף חדש, שתאם את ערכי הבורגנות. "פרקטיקות ממשמעות" הפכו את הגוף לדבר שיש להצניעו, לשלוט בתשוקותיו ולרסן את מיניותו. לפי מוסה, השבר, שנוצר בעקבות מלחמת העולם הראשונה, הביא לגילוי מחודש של הגוף "הטהור", כניגוד מוחלט לגוף הפגוע והמטונף, שניזוק במלחמה. ראו:

George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality: Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, Wisconsin: University of Wisconsin Press, 1985, p. 9, 106.

Klaus Theweleit, *Male Fantasies, Vol. 1: Women, Floods, Bodies, History*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, p. 229.

בעז נוימן, *להיות ברפובליקת ויימאר*, תל אביב: הוצאת עם עובד, 2007, ע' 74-72. בעז נוימן, *ראיית העולם הנאצית: מרחב, גוף, שפה*, תל אביב וחיפה: הוצאת ספריית מעריב ואוניברסיטת חיפה, 2002, ע' 153.

רק בפגיעה בכלכלה – שכן הן תופסות את מקומות העבודה של הגברים – אלא גם בפגיעה בסדר החברתי, זאת כל עוד הן נוטשות את מה שהוגדר כתפקידן המסורתי.³² ההזדמנות להפוך תיאוריה למעשים הגיעה עם עליית הנאצים לשלטון ב-1933, שהציעו לפתור את המשבר הכלכלי והחברתי, שפקד את גרמניה בימי רפובליקת ויימאר, באמצעות שימוש באמצעים ביולוגיים קיצוניים.³³ מאותו רגע, טיפוח הגזע לא העסיק אנשי רפואה בלבד, אלא את המשטר כולו, שהפך את ה"היגינה הגזעית" למרכיב מרכזי במדיניותו במטרה ליצור גוף גרמני-ארי טהור וחזק.³⁴ לשם כך, על המשטר היה לפקח על תחומים הקשורים לגוף, להתערב בהם ואפילו "לבחון את המיניות לא כפעילות מהנה, אלא כיעוד" כפי שטען לימים פוקו.³⁵

הפיקוח והשליטה על הגוף נעשו בשני מישורים במקביל - הראשון כיוון את ההיגינה הגזעית לשלב המקדים לחיים, במטרה למנוע מהורים חולים ללדת צאצאים, שינציחו בגופם את מחלתם או פגמיהם של הוריהם; השני נגע לטיפוח וחזוק הגוף באמצעות פעילות ספורטיבית, במיוחד בקרב נשים.³⁶ התנהלות זו תואמת טענה נוספת של פוקו, שלפיה הגזענות המודרנית של המדינה, שהתפתחה מהמחצית השנייה של המאה ה-19, היתה בעיקרה פוליטיקה, שעניינה אכלוס, משפחה ונישואים. מסיבה זו התערבה המדינה בעניינים הנוגעים לגוף, להתנהגות ולבריאות והצדיקה זאת בצורך המיתי של "הגנה על הדם".³⁷

בגרמניה הנאצית, אחד המניעים החברתיים, שעמדו מאחורי מדיניות הגזע, היה רבייה "לא שווה" בין בעלי ערך ו"חסרי ערך" (minderwertig). בשעה ש"חסרי הערך" התרבו ללא הבחנה, שיעור הילודה בקרב "בעלי הערך" היה נמוך. מדיניות זו התבססה על הרצון לשלוט על תהליך הרבייה, שנתפש כתחום נשי, ועל הבחנה בין נשים "בעלות ערך" לנשים "חסרות ערך".³⁸ ולכן, כבר בשנים שקדמו לעליית הנאצים הקדישו כמה מדענים תשומת לב מיוחדת לנשים. כך למשל, היה זה הרופא

³² Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the family, and Nazi politics*, New York: St. Martin Press, 1987, pp. 99-102. Frevert, *Women in German History: From bourgeois emancipation to sexual liberation*, Oxford: Berg, 1989, p. 186.

³³ Götz Ally, *Cleansing the Fatherland*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1994, pp. 1-2.

³⁴ Stefan Kühl, *Die Internationale der Rassisten: Aufstieg und Niedergang der internationalen Bewegung für Eugenik und Rassenhygiene im 20. Jahrhundert*, New York: Campus Verlag, 1997, p. 122. Adams (ed.), *The wellborn Science*, p. 40.

³⁵ מישל פוקו, *תולדות המיניות: הרצון לדעת כרך א'*, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1996, ע' 110. ראו גם: Gabriele Czarnowski, *Das kontrollierte Paar: Ehe- und Sexualpolitik im Nationalsozialismus*, Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 1991, p. 24.

³⁶ נוימן, *ראיית העולם הנאצית*, ע' 193-194. ראו גם: נוימן, *להיות ברפובליקת ויימאר*, ע' 165-180.

³⁷ פוקו, *תולדות המיניות: הרצון לדעת כרך א'*, ע' 101.

³⁸ Gisela Bock, "Racism and Sexism in Nazi Germany: Motherhood, Compulsory sterilization and the State" in: Atina Grossmann, and Marion Kaplan (Eds.), *When Biology became Destiny: Women in Weimar and in Nazi Germany*, New York: Monthly review Press, 1984, p. 275.

יוזף גראסל, שטען שכדי לעסוק ברצינות בהיגינה גזעית יש למקד את המחקר בנשים;³⁹ או הנורולוג אוטו קנקלייט, שטען שניוונם של בני האדם תלוי בנשים המנוונות, שמביאות אותם לעולם, ולכן, כך טען, מסיבות של היגינה גזעית יש להקפיד על עיקורן.⁴⁰

עליית הנאצים לשלטון אפשרה חקיקת חוקים, שקטלגו קבוצות שונות באוכלוסייה ל"בעלי ערך" ו"חסרי ערך" ופגעו קשות בנשים. "החוק לצמצום אבטלה" (Gesetz zur Verhinderung der Arbeitslosigkeit) מ-1933 היה דוגמה מובהקת לכך. לכאורה, החוק נועד למנוע את תופעת "המפרנסים הכפולים" (Doppelverdiener), מונח שמתאר זוגות נשואים עובדים. אולם, למעשה הוא ביקש להשיב את הנשים בחזרה אל "מקומן הטבעי", זאת מתוך ההנחה שהאשה תעזוב את עבודתה ותחזור להיות עקרת בית בעקבות החקיקה.⁴¹ לחוק נוספה "הלוואת נישואים" (Ehe Darlehen), שניתנה לגבר. קבלתה הותנתה לא רק בהתפטרות האשה מעבודתה, אלא גם בהגדרת הזוג כ"רצוי" מבחינת גזעית, שכן משלב זה ואילך, מדיניות הרווחה הלכה יד ביד עם מדיניות הגזע.⁴² בנוסף, האפליה המינית והגזענות כלפי נשים באו לידי ביטוי גם בקצבאות הילדים מ-1936. הקצבאות חולקו לאב ולא לאם, ואם חד-הורית שביקשה עזרה כלכלית נדרשה לעבור בדיקות אאוגניות מחמירות.⁴³

ב"חוקי נירנברג" מ-1935 נפרשו העקרונות המשפטיים של מדיניות הגזע הנאצית. הם נחקקו מתוך הרצון של המשטר "להגן" על הדם הגרמני מפני הגזע היהודי, שגרם לדברי הנאצים להשחתת וזיהום.⁴⁴ המשפטן הנאצי, קרל שמיט, העניק הצדקה משפטית לחקיקה הגזעית בגרמניה. לדבריו, חוקי נירנברג הם הבסיס, שעליו אמורה להיבנות מערכת המשפט הגרמנית, וכי בעזרתם ניתן לקבוע מהו מוסר ציבורי וצדק ציבורי, מהי אזרחות טובה ומהן מידות טובות.⁴⁵ הוא טען שתורת המשפט הנאצית היתה מתגוננת ולא תוקפנית, זאת מכיוון שהיא נגעה לעם הגרמני בלבד ולא התיימרה לקבוע מיהו אנגלי או צרפתי. ואולם, הוא עמד על כך שהשאלות מיהו גרמני, מהי מהות גרמנית

³⁹ Josef Graßl, "Weiteres zur Frage der Mutterschaft", in: *Archiv für Rassen und Gesellschaftsbiologie* 6, 1909, p. 366.

⁴⁰ Otto Kankeleit, *Die Unfruchtbarmachung aus rassenhygienischen und sozialen Gründen*, münchen: J.F. Lehmann Verlag, 1929, p. 95.

⁴¹ Burleigh and Wippermann, *The Racial State*, p. 47.

⁴² Noakes and Pridham (eds.), *Nazism 1919-1945*, p. 455. Czarnowski, *Das kontrollierte Paar*, pp. 102-103; Burleigh and Wippermann, *The Racial State*, p. 48; Lisa Pine, *Hitler's "National Community"- Society and Culture in Nazi Germany*, London: Hodder Arnold, 2007, p. 69.

⁴³ Bock, "Racism and Sexism", *ibid.*, pp. 284-285.

⁴⁴ איב שארל זרקא, *פרט נאצי בהגותו של קרל שמיט*, ירושלים: מרכז שלם, 2009, ע' 4.

⁴⁵ שם, ע' 18-19.

ומה נחוץ לשם ההגנה על הדם הגרמני, הן עניינו של העם הגרמני, ומשום שעל גרמניה למנוע את זיהומו של הגזע, היא מחויבת לנקוט צעדים חוקתיים, שיגנו על אזרחיה.⁴⁶

דברים אלה בזכות חוקי נירנברג הם נקודת מוצא להפיכת המדינה לסוכנת של הגזע, הכפופה לאידאולוגיה הנאצית. חוקי נירנברג כללו את "החוק להגנת הדם והכבוד הגרמני" (Gesetz zum Schutz des deutschen Blutes und der deutschen Ehre), שאסר על נישואים או קיום יחסי-מין בין ארים ליהודים (בשלב מאוחר יותר שונו המונחים ל"ארים" ו"לא-ארים").⁴⁷ החוק, שכלל איסור על העסקת משרתת גרמנייה מתחת לגיל 45 בבית יהודי, נועד למנוע הריונות וילדים לא רצויים מבחינה גזעית.⁴⁸

החוק גם הבחין בין גברים לנשים: גברים, שהואשמו בהפרה של "החוק להגנת הדם" הואשמו ב"התקפה על הדם הגרמני" אם היו יהודים או ב"בגידה בדם הגרמני" אם היו ארים. נשים, לעומת זאת, בין אם היו אריות ובין אם היו יהודיות, לא נענשו על הפרות חוק כאלו מתוך הנחה שבכל הנוגע ליחסי מין הן פסיביות לחלוטין, ובעוד שמיניותו של הגבר נתפשה כמוחצנת וישירה, נתפשה המיניות הנשית כמופנמת ורגשית.⁴⁹ גם העונש על הפשע של "זיהום גזע" (Rassenschande) במסגרת חוקי נירנברג החמיר יותר עם גברים מאשר עם נשים. גברים, שנמצאו אשמים, נידונו לעונשי מאסר. לעומת זאת, הצעדים שננקטו נגד נשים נעו בין השפלה פומבית או אזהרה חמורה מצד הרשויות מפני המשכיות של מערכת היחסים.⁵⁰

המשבר הכלכלי של 1929 הביא להפניית אצבע מאשימה כלפי נשים, שנתפשו כמי שגוזלות עבודה מגברים, וחיזק את ההשקפה, שלפיה עלות מערכת הרווחה גבוהה מדי. הליכים רפואיים-אאוגניים כמו עיקור זכו לתמיכה הולכת וגוברת, ועד 1932 כבר הוכנה במדינת המחוז פרוסיה חקיקה, שעוסקת בעיקור וזכתה אפילו לתמיכתם של אאוגניקאים קתולים, יהודים וסוציאליסטים.⁵¹ ואולם, השינוי המהותי בכל הנוגע לעיקור התחולל עם עליית הנאצים לשלטון, שסימנה גם שינוי יסודי

⁴⁶ שם, 27-29. ראו גם:

Carl Schmitt, "Verfassung der Freiheit", *Deutsche Juristen Zeitung*, 1935, pp. 1133-1135.

⁴⁷ Noakes and Pridham (eds.), *Nazism 1919-1945 part 2: State, Economy and Society 1933-1939*, p. 455.

⁴⁸ Proctor, *Racial Hygiene*, pp. 131-132.

⁴⁹ Proctor, *Racial Hygiene*, p. 133.

⁵⁰ Matthew Stibbe, *Women in the Third Reich*, London: Arnold, 2003, p. 67. Atina Grossmann, "The New Woman and the Rationalization of Sexuality in Weimar Germany", in: Ann Snitow, Christine Stansell and Sharon Thompson (eds.), *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*, New York: Monthly Review Press, 1983, pp. 159-160; Eric Johnson, *The Nazi Terror- the Gestapo, Jew and ordinary Germans*, London: John Murray, 2000, p. 116; Dorothee Klinksiel, *Die Frau im NS-Staat*, Stuttgart: Deutsche Verlags Anstalt, pp. 74-75.

⁵¹ Weindling, *Health, race and German politics*, p. 9. Atina Grossmann, *Reforming Sex: The German Movement for Birth Control and Abortion Reform 1920-1950*, Oxford: Oxford University Press, 1995, pp. 143-145; Hans Walter Schmuhl, *The Kaiser Wilhelm Institute for Anthropology, Human Heredity, and Eugenics, 1927-1945: Crossing Boundaries*, vol. 259, Dordrecht: Springer, 2008, pp. 106-111.

בדרכה של האאוגניקה בגרמניה. חודש לאחר שנחקק "החוק לצמצום אבטלה" חוקקו הנאצים את "החוק למניעת צאצאים חולים במחלה תורשתית" (Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses), שהשפעתו היתה מרחיקת לכת.⁵²

החוק, שהתיר עיקור בכפייה, שם דגש על מרכיבים גזעיים, וכדי לאוכפו הוקם מנגנון ביורוקרטי שעסק בבריאות ציבורית, המבוססת על תורת הגזע. בקטגוריית המעוקרים נכללו יהודים, סלאבים וצוענים, וכן קבוצות, שנתפשו כבעייתיות: פושעים, "רפי-שכל", והומואים.⁵³ החוק נכנס לתוקפו באחד בינואר, 1934, וההשלמה המהירה של הליך החקיקה הצביעה על החשיבות העליונה, שייחסה המדינה לנושא.⁵⁴ משלב זה ואילך הצדיקה הביולוגיה את עיקורן של קבוצות רבות באוכלוסייה, והעיקור הפך להליך ממוסד.

כך גם העביר המשטר הנאצי את הנישואים ואת מוסד המשפחה מהשדה הפרטי – זוג שמעוניין להינשא – לציבורי, כאינטרס עליון של המדינה, ששמה לה למטרה להגדיל את מספר הילדים "בעלי הערך";⁵⁵ ומדיניות העיקור הפכה למדיניות גזענית, שחלה גם על בני העם הגרמני במטרה "להחיותו". הדרך לעשות זאת היתה באמצעות אפליה שיטתית של בני העם הגרמני, שנתפשו כנחותים.⁵⁶ ההיסטוריונית גיזלה בוק טענה כי בחוק זה התגלמה עליונותה של המדינה על פני החיים, הנישואים והמשפחה.⁵⁷ ולכך היתה משמעות מיוחדת לנשים, זאת בשעה שהחוק נכנס לעניינים הקשורים להריון, ללידה ולגידול הילדים, אפשר התערבות גופנית פולשנית והפריד בין מיניות לרבייה.⁵⁸

החוק אפשר עיקור של בני אדם אם נמצא שהם סובלים מאחד התחלואים הבאים: רפיון שכלי מולד, סכיזופרניה, מאניה-דפרסיה, אפילפסיה תורשתית, מחלת הנטינגטון, עיוורון תורשתי, חירשות תורשתית, עיוותים גופניים קשים ואלכוהוליזם.⁵⁹ ברשימה זו היו הפרעות מנטליות-קוגניטיביות (חמשת התחלואים הראשונים), מוגבלויות פיזיות (שלושת התחלואים הבאים),

⁵² Annette Kuhn und Valentine Rothe, *Frauen im deutschen Faschismus, Band 1: Frauenpolitik im NS-Staat. Eine Quellenammlung mit fachwissenschaftlichen und fachdidaktischen Kommentaren*, Düsseldorf: pädagogischer Verlag Schwann, 1982, p. 134.

⁵³ Weindling, *Health, race and German politics*, p. 9. Grossmann, *Reforming Sex*, pp. 143-145.

⁵⁴ Dorothee Klinksiel, *Die Frau im NS-Staat*, p. 74.

⁵⁵ Klinksiel, *Die Frau im NS-Staat*, p. 72. Czarnowski, *Das kontrollierte Paar*, p. 24.

⁵⁶ Pine, *Hitler's 'National Community'*, p. 125. Claudia Schoppmann, *Nationalsozialistische Sexualpolitik und weibliche Homosexualität*, Pfaffenweiler: Centaurus Verlagsgesellschaft, 1991, p. 18.

⁵⁷ Gisela Bock, *Zwangssterilisation im Nationalsozialismus*, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1986, p. 87.

⁵⁸ Gisela Bock, "Anti-Natalism, maternity and paternity in National Socialist racism" in: Gisela Bock and Pat Thane (Eds.), *Maternity and Gender Policies: Women and the Rise of the European Welfare States 1880's-1950*, London and New York: Routledge, 1991, p. 237.

⁵⁹ Schmuhl, *Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasia: Von der Verhütung zur Vernichtung 'lebensunwerten Lebens' 1890-1945*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987, pp. 154-160.

והתמכרות (אלכוהוליים), המעידה על נחיתות מוסרית ונפשית. כולן, למעט אלכוהוליים, נחשבו לפגמים גנטיים, שמועברים בתורשה מההורים.

בהמשך נוספו לחוק כמה תיקונים, וחוקים חדשים נחקקו: תיקון מ-1935, למשל, התיר הפלה מסיבות אאוגניות עד לחודש השישי להריון (כולל).⁶⁰ ב-1933 נחקק גם "החוק נגד פושעים מועדים" (Gesetz gegen gefährliche Gewohnheitsverbrecher), שהיה קיצוני יותר מחוק העיקור, והתיר סירוס של גברים באמצעות פגיעה בלתי הפיכה בבלוטות המין, האחראיות על יצירת תאי זרע ועל הפרשת ההורמון הזכרי טסטוסטרון. ב-1936 הותר כחלק מחוק העיקור גם סירוס נשים באמצעות שימוש בקרני לייזר, שגרמו לפגיעה בלתי הפיכה בשחלות, האחראיות על הבשלת תאי הביצית ועל יצירתם והפרשתם של הורמוני המין הנקביים.⁶¹

האאוגניקה הפכה ללב ליבה של מדיניות האוכלוסין הנאצית. הסיבה לכך נעוצה בתפישה, שלפיה נשים הן "אימהות הגזע" או לחלופין ועל דרך השלילה, האחראיות ל"התנוונות גזעית". חלקה הגדול של הגזענות האאוגנית, בין אם היה מדעי או פסאודו-מדעי, עסק בתחומים שנתפשו כשייכים באופן טבעי לנשים: גוף, מיניות, רבייה וחינוך. תחומים אלה הוגדרו כחלק מ"הספירה הפרטית" של האשה, אולם המשטר הנאצי פרץ אותה תדיר, ומסיבה זו הגדירה בוק את האאוגניקה כ"היגינת רבייה" וכרכה אימהות ועיקור כפוי יחדיו.⁶²

חוק העיקור כלל גם אפליה על רקע מגדרי. כך, לדוגמה, נשים, שניהלו בעברן יותר ממערכת יחסים אחת, קוטלגו בחוק כמי שלוקות ב"רפיון מוסרי", לעומת הגברים, שהחליפו בנות זוג ולא נכללו בקטגוריה הזו.⁶³ האאוגניקה והעיקור הכפוי כפועל יוצא שלה השתמשו בקריטריונים חברתיים ותרבותיים וכן בתיאורים רגשיים, פיזיים, מוסריים ואינטלקטואליים כדי להגדיר מה "נחות", "זר" או "חולה".⁶⁴ כך, האפליה היתה רלוונטית גם מבחינה מעמדית: רוב קורבנות העיקור השתייכו למעמדות הנמוכים בחברה, אולם גם נשים בנות המעמד הבינוני-גבוה נפלו קורבן לחוק זה אם סטו מהציפיות והנורמות של מעמדן החברתי בכל הקשור להתנהגות המינית שלהן.⁶⁵

⁶⁰ Stibbe, *Women in the Third Reich*, pp. 71-72.

⁶¹ Bock, "Racism and Sexism in Nazi Germany", p. 277.

⁶² Ibid, p. 272.

⁶³ Burleigh and Wippermann, *The Racial State*, pp. 137-138.

⁶⁴ Bock, "Anti-Natalism", p. 236.

⁶⁵ Frevert, *Women in German History*, p. 235.

פוקו טען שכדי ליצור גופים אנושיים כנועים וציותנים יש צורך בכפייה קבועה ללא הפרעה, המכוונת לתהליכים הגופניים עצמם ולא רק לתוצאה הסופית שלהם.⁶⁶ ענישה גופנית התקיימה בחברה המסורתית, אולם רק המעבר לחברה מודרנית אפשר כפייה שכזו הודות לאפשרויות המעקב. בעידן המודרני הוקמו מנגנונים שאפשרו שליטה טובה יותר בבני אדם ברמה השלטונית, הפסיכולוגית והחברתית וסיפקו גישה נוחה יותר לחייהם, לפעילותם היומיומית ולגופם. כוח זה לא ביקש רק להעניש, אלא גם התיימר לעצב את האנושות ולשלוט בה לחלוטין.⁶⁷ חוקי נירנברג וההיגיינה הגזעית בגרמניה היו דוגמאות מובהקות לשליטה שכזו.

נשים בתעמולה

השיח האאוגני וההיגיינה הגזעית הפכו, עם עליית היטלר לשלטון לעמודי התווך של מדיניות האוכלוסין הנאצית, וכדי שהעם הגרמני יבין את חשיבות האאוגניקה וההיגיינה הגזעית היה צורך "לתרגם" אותן לשפה פשוטה – באמצעות תעמולה.

היטלר טען כי "תפקידה של התעמולה אינו לספק הסחת דעת מעניינת בשביל צעירים אדישים, אלא לשכנע, ובלשכנע אני מתכוון לשכנע את ההמונים".⁶⁸ בשביל המשטר הנאצי התעמולה היתה דרך לסחוף את ההמונים, לשכנע אותם בצדקת הדרך ולייצר השקפות עולם והרגלים חדשים הרצויים לו. בכל הנוגע לנשים, התעמולה נועדה להבהיר להן מהו תפקידן, כיצד עליהן להיראות, כיצד עליהן להתנהג, מהי חשיבותן לעתידה של גרמניה ועד כמה תועיל להן מדיניותו של המשטר.⁶⁹

התעמולה הנאצית הציגה בפני האוכלוסייה הגרמנית שתי דמויות נשיות: "האשה הכפרית" ו"הנערה הנציונל-סוציאליסטית". הצגתן בו-זמנית נועדה לפנות לשתי קבוצות שונות ופוטנציאליות בקרב האוכלוסייה הנשית: מצד אחד, נשים בוגרות, עקרות בית, המשתייכות למעמד הביניים המסורתי-שמרני ומחפשות אישור וחיזוק לתפקידן בבית, ומהצד השני, בנותיהן הצעירות והמרדניות יותר, שנטו לדחות את סגנון החיים השמרני של אימהותיהן וביקשו לקחת חלק פעיל בחברה.⁷⁰

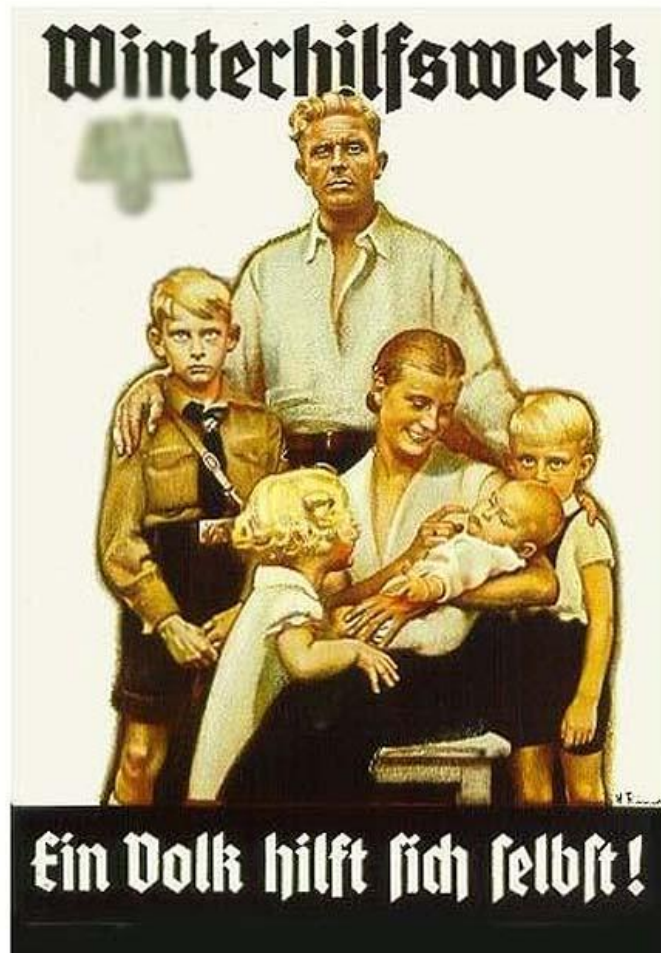
⁶⁶ Michel Foucault, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, New York: Vintage, 1979, p. 26.

⁶⁷ Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, Brighton: Harvester Press, 1980, Colin Gordon (ed.), pp. 40-41.

⁶⁸ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Boston: Houghton Mifflin Company, 1971, Translated by: Ralph Manheim, p. 185.

⁶⁹ Stephenson, "Propaganda Autarky", p. 118. Stibbe, *Women in the Third Reich*, p. 40.

⁷⁰ Rupp, *Mobilizing Women for War*, pp. 11-12.

*כרזה מטעם הארגון הנאצי לסיוע החורף (Winterhilfswerk), המציגה את המשפחה הנאצית האידיאלית.

למטה כתוב: "העם עוזר לעצמו" (Ein Volk hilft sich selbst)

הדמות הראשונה, האישה הכפרית, תפקדה כחוליה המקשרת בין הדם הגרמני לאדמה, שכן בדומה לאזור הכפר הגרמני, היא נתפסה כ"מעייין החיים" של העם הגרמני. חוזקה הפיזי והמוסרי, המראה, שלא הוכתם במוצרי קוסמטיקה, הליכותיה הצנועות, נכונותה לשאת עבודה קשה וללדת מספר רב של ילדים, לבושה הכפרי-מסורתית - כל אלה נועדו לעורר אסוציאציות בדבר עבר גרמני מיתני. נשים אלו תוארו כבעלות תכונות נורדיות וכ"אליטת הדם הגרמני". אשת האיכר, בתלבושתה העממית-מסורתית, סימלה טוהר גזעי ותרבותי והוצגה בתעמולה כדוגמה למראה גרמני-ארי.

הדמות השנייה, האשה במדים (של אחד מארגוני הנוער או הנשים), היתה חלופה אורבנית לאשה הכפרית. המדים העידו על המשיכה הנאצית לסדר ולמיליטריזם, אולם גם סימלו אחדות גרמנית לא פחות מן המלבושים המסורתיים והציעו לבנות גרמניה דרך נוספת להשתייכות ל"קהיליית העם" העתידית. לבישת המדים סימלה כלפי חוץ כי מדובר בצעירות - מילדות ונערות ועד נשים בוגרות - העונות על הקריטריונים הנאציים, שנשענו על הקריטריונים שהינחו את האאוגניקה: טהורות

מבחינה גזעית, בריאות מבחינה פיזית ונפשית, ומחונכות, כמובן, ברוח האידאולוגיה הנאצית.⁷¹ לשתי הדמויות הללו, המנוגדות לכאורה, היה מכנה משותף: שתיהן קודם כל אימהות, בין אם בהווה או בעתיד לבוא. זו היתה נקודת החיבור ביניהן אף על פי שדמותה של האשה הכפרית היתה מושרשת בעבר הגרמני, והאשה במדים, המודרנית יותר, הביטה לכאורה אל עבר העתיד.

פיקוח ואכיפה

הגשמת החזון האאווגני הצריכה פיקוח מוגבר של המדינה על האוכלוסייה. לשם כך, הוקם מנגנון רחב-היקף לסינון, בקרה ואכיפה של החוקים החדשים. אות הפתיחה הרשמי ניתן בשלושה ביולי, 1934, באמצעות ה"חוק להאחדת מערכת הבריאות הציבורית" (Gesetz zur Vereinheitlichung des Gesundheitswesens).⁷² לפי חוק זה, משרד הבריאות של הרייך יעסוק לא רק בתחומים הקשורים לבריאות כללית, אלא בעיקר במחקר של בריאות גנטית וגנאלוגיה.

עם אישור "חוקי נירנברג" עברו גם המרכזים ליעוץ נישואים שינוי. תחום אחריותם הורחב, וכל מי שביקשו להינשא היו חייבים לעבור דרכם. הם סופחו למשרד הבריאות של הרייך, גוף שהיה אחראי לענייני הבריאות של האוכלוסייה הגרמנית מאז איחודה של גרמניה, והפכו לחלק אינטגרלי מבריאות הציבור הגרמנית. האינטגרציה בין היגינה גזעית, מדיניות אוכלוסין וטיפול רפואי היתה ניסיון של המשטר להשיג שליטה מוחלטת על גופו של כל אזרח ואזרחית.⁷³

ואכן, החוקים החדשים העניקו לפקידי מערכת הבריאות כוח רב. "בריאות", במשמעותה החדשה, לא שאפה עוד לחיים נטולי מחלות, אלא כללה צעדים קונקרטיים, שנועדו להיטיב את מצב הבריאות והפוריות של האליטה הגזעית במטרה להבטיח את ההתקדמות אל עבר האידאל הנאצי.⁷⁴ כך נוצרה מדיניות כפייה על הגוף, שהוכיחה כיצד ניתן לשלוט בחייהם ובגופם של אחרים כדי שיפעלו בהתאם לאידאולוגיה של המשטר. כך הוקמו מנגנונים הפועלים ל"משמוע" הגוף, החודרים לתוכו, ושולטים בו. "משמעת הגוף" הזו יצרה את מה שפוקו תיאר כ"גופים כנועים".⁷⁵

⁷¹ Ibid, pp. 119-122.

⁷² Bock, *Zwangssterilisation im Nationalsozialismus*, p. 187.

⁷³ Czarnowski, *Das kontrollierte Paar*, pp. 153-169.

ראו גם:

Gabriele Czarnowski, "The Value of Marriage for the Volksgemeinschaft: Policies towards Women and Marriage under National Socialism", in: Richard Bessel (ed.), *Fascist Italy and Nazi Germany: Comparisons and Contrasts*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, pp. 98-100; Michelle Mouton, *From Nurturing the Nation to Purifying the Volk: Weimar and Nazi Family Policy 1918-1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 2007, p. 49.

⁷⁴ Paul Weindling, *Health, Race and German Politics between National Unification and Nazism 1870-1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989, p. 518.

⁷⁵ Foucault, *Discipline and Punish*, p. 138.

חוק העיקור תוכנן להיות בניהול ופיקוח נרחב של בתי משפט לבריאות גנטית ובתי-דין לערעורים, שאותם ניהלו צוותים, שכללו שלושה גברים: שופט מחוזי ושני רופאים, בהם מומחה לגנטיקה פתולוגית.⁷⁶ לבית המשפט היתה סמכות לזמן עדויות או מסמכים נוספים או לקבל החלטה אך ורק על סמך ההפניה המקורית לעיקור. אדם שהחליט לערער על החלטת בית המשפט היה יכול לעשות זאת תוך חודש בלבד. אם הערעור נדחה, העיקור היה צריך להתבצע תוך שבועיים, ואם היה צורך בכך, הותר שימוש בכוח כדי לבצע את ההליך.⁷⁷ בעקבות חוקי נירנברג התערבו בתי המשפט גם בקביעת הכשירות לנישואים, ורופאים נדרשו לתעד כל מקרה של מחלה גנטית הידועה להם (למעט בקרב נשים בנות 45 ומעלה, שאי-הפוריות שלהן הפכה אותן לחסרות חשיבות בשביל הרייך הגרמני).⁷⁸ החוקים הפרו בגסות את החיסיון בין רופא ומטופל, ולמעשה רוקנו אותו מכל תוכן, בשעה שהרופאים הונחו לא לשתף את המטופלים במידע עליהם, שהועבר לבית המשפט.⁷⁹

הליך העיקור היה בעל אופי שונה בשביל הגברים והנשים, גם מבחינה פיזית וגם מבחינה נפשית. עיקור גברי כלל ניתוק צינור הזרע, הליך פשוט יחסית, שבוצע בהרדמה מקומית וארך כעשר דקות. הליך העיקור הנשי היה מסובך ופולשני וכלל את חיתוך חלל הבטן וקשירת חצוצרות הרחם, פעולה שהצריכה אשפוז בבית חולים לתקופה של שבוע-שבועיים, ובמקרים מסוימים אפילו יותר מכך.⁸⁰ ההחלטה על עיקור כפוי והמוני של נשים היתה התערבות אלימה לא רק בגוף הנשי, אלא גם בחיי הנשים, תרתי משמע. כ-90% מתוך כ-5,000 מקרי מוות כתוצאה מעיקור היו של נשים, אף על פי שהן היו רק מחצית מכלל המעוקרים.⁸¹

גם גברים וגם נשים התנגדו לתיוגם כבני אדם פחותי-ערך, אולם הנשים, במיוחד נשים צעירות, התלוננו יותר מגברים על השלכות ההליך ועל העובדה שיהיו בסיומו חשוכות ילדים. בתגובה להחלטה לעקר אותן, ניסו חלק מהנשים להיכנס להריון לפני ההליך. גילויי התנגדות אלה כונו "הריונות מחאה", ובעקבותיהם שונה כאמור חוק העיקור ב-1935 כדי שיתאפשר לסיים הריונות מסיבות אאוגניות עד סוף החודש השישי להריון. לאחר שעברו הפלה כפויה, אולצו הנשים לעבור עיקור.⁸²

⁷⁶ Robert J. Lifton, *The Nazi Doctors*, New York: Basic Books Inc., p. 25.

⁷⁷ מייקל ברליי, *הרייך השלישי - היסטוריה חדשה*, אור יהודה: כנרת, זמורה, ביתן, ע' 357-354, 2007.

⁷⁸ Proctor, *Racial Hygiene*, pp. 102-103.

⁷⁹ Lifton, *The Nazi Doctors*, p. 25.

⁸⁰ Proctor, *Racial Hygiene*, p. 109.

⁸¹ Gisela Bock, "Equality and Difference in National Socialist Racism", in: Gisela Bock and Susan James (Eds.), *Beyond equality and difference*, London: Routledge, 1992, p. 96.

⁸² Bock, "Anti-Natalism", p. 238.

בית המשפט לא ייחס חשיבות לעניין שהביעה אשה בגברים וכפה עיקור בלי לברר אם קיימה בעבר יחסי מין או אם רצתה להביא ילדים בעתיד.⁸³ עדות לכך ניתן לראות במקרה של אמה פ., שמצוטט במחקרה של בוק. אמה פ. היתה רווקה בת 29 ללא ילדים, שטופלה בבית חולים פסיכיאטרי לאחר התמוטטות עצבים, ובמהלך האשפוז אובחנה כסכיזופרנית. לאחר שחרורה הודיעה לה הרשויות כי בעקבות האבחנה הרפואית שלה עליה לעבור עיקור. כמחאה על ההחלטה היא פנתה לבית הדין לערעורים וכתבה:

אני עובדת באופן קבוע בבית החרושת לסיגרים מהרגע שעזבתי את הקליניקה. אני מרוויחה משכורת גבוהה והמעסיק שלי מרוצה מעבודתי... החלמתי וכעת אני נורמלית ככל אדם אחר... כל בני האדם שונים זה מזה... אינני מבינה מדוע עלי לעבור עיקור. לא עשיתי שום דבר רע מבחינה מוסרית או מינית. התמוטטות עצבים עלולה לקרות לכל אדם, והיא כמו כל מחלה אחרת... אינני פעילה מינית ואינני מתכוונת להינשא.⁸⁴

למרות טיעוניה דחה בית-הדין את ערעורה, והיא נאלצה לעבור עיקור. אבחונים פסיכיאטרים גם המחישו את ההבדלים ביחס הרשויות למגדר: התנהגותה של האשה נבדקה ביחס לסטייה מהנורמות, שנתפשו כנשיות, בהן התדירות שבה החליפה בני זוג, בחינה אם יש לה ילדים לא חוקיים מחוץ לנישואים - ואם כן, בכמה ילדים מדובר - והתנהלותה בעבודות הבית ובגידול ילדים.⁸⁵ נשים שלא עמדו באבחונים הללו הוגדרו כסובלות מ"רפיון מוסרי", מושג רחב למדי שהיה שמור לנשים בלבד.⁸⁶ גברים, לעומת זאת, נבחנו על פי סטייה מנורמות, שנתפשו כגבריות - עבודתם והתנהלותם בעבודה. היו אלה קריטריונים שונים לגמרי, ואם התברר שהם החליפו כמה בנות זוג או שיש להם ילד לא-חוקי לא היה לכך משקל בקבלת החלטה על עיקור.⁸⁷

⁸³ Bock, "Equality and Difference", *Ibid.*, p. 97.

⁸⁴ Bock, *Zwangssterilisation im Nationalsozialismus*, pp. 211-212.

⁸⁵ Bock, "Equality and Difference", *Ibid.*, p. 98, 238.

⁸⁶ Burleigh and Wippermann, *The Racial State*, p. 138.

⁸⁷ Bock, "Equality and Difference", *Ibid.*, p. 97.

הבדל משפטי נוסף בין גברים לנשים ניתן למצוא ביחסו של המשטר כלפי לסביות. מלבד הקבוצות שהודרו על בסיס גזעי, חברתי או תורשתי נכללו גם קבוצות אחרות, שהורחקו על בסיס נטייה מינית. עם זאת, במקרה של לסביות, המשטר הנאצי הניח כי אף על פי שנטיה זו מנוגדת לדחף ללדת, ולכן עלולה לפגוע בגזע, הרי שבניגוד להומואים, האשה עדיין מסוגלת להביא ילדים לעולם. רוב המשפטנים בגרמניה הנאצית לא רצו להרחיב את סעיף 175 לחוק העונשין, שהגדיר הומוסקסואליות כבלתי חוקית, ולכלול בו גם נשים. היו לכך כמה סיבות, בהן ההנחה שנשים נוטות להפגין חיבה מטבען וכן התפקיד השולי שמילאו נשים בחיים הציבוריים. עם זאת, היו משפטנים שטענו עוד בימי רפובליקת ויימאר כי לסביות הן איום מוסרי. משפטנים אלה חששו כי לסביות עלולות לפתות נשים הטרנסקסואליות ולפגוע כך בילודה. קלאודיה שופמן הראתה כי אף על פי שהומוסקסואליות נשית לא הפכה למעשה פלילי על פי חוק, המשטר הנאצי עשה מאמצים רבים כדי להרוס את אורח החיים של הקהילה הלסבית בגרמניה - מקומות מפגש של לסביות נהרסו ועיתונות לסבית, שפרחה בוויימאר, נאסרה. עם זאת, שופמן הגיעה למסקנה שבגרמניה הנאצית לא היתה רדיפה שיטתית של לסביות, במיוחד בהשוואה לרדיפת הומואים. לדבריה, לסביות יהודיות או קומוניסטיות נרדפו בעיקר על רקע גזעי או פוליטי ולא בגלל נטייתן המינית. ראו:

Pine, *Hitler's 'National Community'*, p. 139, 140, 144. Claudia Schoppmann, "National Socialist Policies towards Female Homosexuality", in: Lynn Abrams and Elizabeth Harvey (eds.), *Gender Relations in German History: Power, Agency and Experience from the Sixteenth to the Twentieth Century*, Durham: Duke University Press, 1996, p. 179, 182. Claudia Schoppmann, "The Position of Lesbian Women in the Nazi Period", in: Günther Grau (ed.), *Hidden Holocaust? Gay and Lesbian Persecution in Germany 1933-1945*, London: Cassell, 1995, p. 13. William J. Spurlin, *Lost Intimacies: Rethinking Homosexuality under National Socialism*, New York: Peter Lang, 2009, pp. 45-46. Claudia Schoppmann, *Days of Masquerade: Life Stories of Lesbians during the Third Reich*, New York: Columbia University Press, 1996, p. 15.

הערכות מוקדמות בנוגע למספר בני האדם, שעוקרו בגלל החוק, נעו בין 300 ל-350 אלף גברים ונשים.⁸⁸ ואולם, בוק הוכיחה במחקרה כי המספר האמיתי קרוב יותר ל-400 אלף בני אדם.⁸⁹ תכנית העיקור הסתיימה ב-1939, עם תחילת המלחמה. ייתכן שבשלב זה כבר עוקרו מרבית בני האדם, שענו על הקריטריונים הרלוונטיים.⁹⁰ ואולם, ככל הנראה ההליך נפסק בגלל המעבר לתכנית "האאותנזיה" (Euthanasie), תכנית "המתת החסד" ההמונית, שהחלה באוקטובר, 1939, שכן רצח היה זול יותר מהחזקת בני אדם בחיים.⁹¹

פערים בין המצוי לרצוי

תכנית "מעייין החיים" (Der Lebensborn) היתה דוגמה למקרים, שבהם היה פער בין המצוי לרצוי בכל הנוגע לאמות המוסר של המשטר הנאצי. התכנית, שיצאה לפועל בשנים 1935 עד 1945, הוקמה על ידי ראש האס.אס היינריך הימלר, ומטרתה היתה לעודד ילודה ולהגדיל את האוכלוסייה, שהוגדרה בידי המשטר כ"רצויה".⁹² התכנית היתה נגזרת נוספת של מדיניות האוכלוסין ונועדה, כמו "חוק העיקור" ו"החוק לצמצום אבטלה", להילחם בשיעור הילודה הצונח ו"באיכות הירודה" של העם הגרמני.⁹³

התכנית הוגדרה בתחילה כתכנית רווחה למען נשות אנשי האס.אס, והארגון ניהל בתי הבראה ובתי יולדות, שבהם קיבלו הנשים עזרה לפני ואחרי הלידה.⁹⁴ ואולם, תוך זמן קצר עברה התכנית שינויים מרחיקי לכת: מכיוון שכל האמצעים היו כשרים ל"השבחת" האוכלוסייה הרצויה ולהגדלתה, גם ילדים לא-חוקיים, שעמדו בקריטריונים, נכללו בתכנית.⁹⁵ בנוסף, התכנית קלטה גם נשים לא נשואות אם טוהר הגזע שלהן הוכח באמצעות אילן יוחסין, שהתחיל ב-1800, טופס הנוגע לבריאותה

⁸⁸ Proctor, *Racial Hygiene*, p. 108.

⁸⁹ Bock, *Zwangssterilisation im Nationalsozialismus*, p. 238.

⁹⁰ Proctor, *Racial Hygiene*, p. 114.

⁹¹ Götz, Chroust, and Pross, *Cleansing the Fatherland*, p. 23.

למחקרים נוספים בנושא תכנית האאותנזיה, ראו:

Michael Burleigh, *Death and Deliverance: Euthanasia in Germany 1900-1945*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994; Ernst Klee, *Euthanasia in NS-Staat: die "Vernichtung lebensunwerten Lebens"*, Frankfurt am Main: S. Fischer, 1983; Hans Walter Schmuhl, *Rassenhygiene, Nationalsozialismus, Euthanasia: von der Verhütung zur Vernichtung "lebensunwerten Lebens" 1890-1945*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1987; Götz, Chroust and Pross, *Cleansing the Fatherland*, pp. 22-98.

⁹² Ibid, p. 237.

⁹³ Clay and Leapman, *Master Race*, p. 59. Hans Peter Bleuel, *Strength through Joy- Sex and Society in Nazi Germany*, London: Pen Books, 1976, pp. 214.

⁹⁴ Frevert, *Women in German History*, p. 237.

⁹⁵ Georg Lilienthal, *Der Lebensborn e.V. Ein Instrument nationalsozialistischer Rassenpolitik*, Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1993, p. 21.

הגנטית, בדיקות רפואיות מלאות שערכו רופאי האס.אס (כך לפחות עד תחילת המלחמה אז נזקקו להם במקומות אחרים), שאלונים אישיים ותצלומי גוף מלאים.⁹⁶

מכיוון שטוהר הגזע היה הקריטריון היחיד להשתתפות בתכנית קיבלו נשים לא נשואות טיפול, תנאים וזכויות זהים לאלה של הנשים הנשואות. מספר הנשים הלא נשואות, שהשתתפו בתכנית, היה גדול ממספר הנשים הנשואות - ושיעורן בה היה 97.60%.⁹⁷ התכנית גם אפשרה להן ללדת תוך עקיפת הגדרת ה"רפיון מוסרי" של חוק העיקור. היו גם נשים ממשפחות אמידות ומשכילות, שהשתתפו בתכנית מפני שנכנסו להריון מחוץ למסגרת הנישואים וחששו מתגובת סביבתן הקרובה. התכנית שמרה על אנונימיות של היולדות ואפשרה להן להיחלץ מהמצב הבעייתי, שאליו נקלעו, ולא לפגוע במעמד החברתי שלהן. מלבד האפשרות ללדת באנונימיות, היתה לארגון סוכנות אימוץ, שדאגה למשפחה חדשה בשביל התינוק, וכך הנשים היולדות היו יכולות לשוב לביתן כאילו דבר לא קרה.⁹⁸

כך, התכנית היתה פתוחה לכל הנשים הלא נשואות, ללא קשר למעמד, והיא הצביעה על שינוי משמעותי במדיניות המוסר החברתי של הנאצים לעומת מדיניות קודמת שלהם ושל קודמיהם ברפובליקת ויימאר ובתקופת הרייך השני.⁹⁹ השינוי נבע בעיקר משיקולים פרגמטיים ולא מתוך שינוי תפיסתי, זאת משום שלצד הדאגה להגדלת האוכלוסייה "בעלת הערך", צצה ועלתה בגרמניה הדאגה ממספר האבדות ההולך וגדל בעקבות המלחמה.¹⁰⁰ מותם של חיילים בקרבות הביא למחסור בגברים בחברה הגרמנית, וכתוצאה מכך חלה ירידה במספר הזוגות שנישאו ובמספר ההריונות. מסיבה זו, המשטר לא התנגד להריונות מחוץ לנישואים, בתקווה שהם יסייעו בעצירת הצניחה בילודה.¹⁰¹

בנוסף, התקדמותו של הצבא הגרמני בשנים הראשונות של המלחמה הביא להרחבת התכנית במדינות הכבושות - בנורבגיה, פולין, אוסטריה, בלגיה, הולנד, צרפת, לוקסמבורג ודנמרק. בנורבגיה הוקמו לא פחות מתשעה מרכזים של התכנית משום שהנשים הנורווגיות נתפשו בעיני הימלר כמתאימות במיוחד לרבייה עם גברים גרמנים בזכות מוצאן הגזעי ומאפייניהן הפיזיים. כך,

⁹⁶ Ibid, pp. 90-91.

⁹⁷ Clay and Leapman, *Master Race*, p. 77.

⁹⁸ Klinksiek, *Die Frau im NS-Staat*, pp. 97-98.

⁹⁹ Lilienthal, *Der Lebensborn e. V.*, p. 40.

¹⁰⁰ Stibbe, *Women in the Third Reich*, p. 156.

¹⁰¹ Frevert, *Women in German History*, p. 237.

אידאולוגיית הגזע יוצאה מחוץ לגבולות גרמניה וכללה גם נשים מקומיות במדינות הכבושות וגם ילדים מהמדינות הכבושות, שעברו תהליך של "גרמניזציה" משום שהתאימו לחזון הגזע הנאצי.¹⁰²

סיכום

בראיית העולם הנאצית הונחה על כתפי הנשים, שנתפשו כ"אימהות הגזע", האחריות לנצחיותו של העם הגרמני. הסיבה לכך לא נבעה מהערכה גבוהה למין הנשי, אלא מתוך עמדה, שלפיה בגופן טמון כוח החיים שאותו צריך לשמר ולטפח, או לחלופין לחסל, למען בריאות האומה והדורות הבאים. בהתאם להנחה זו ביקש המשטר ליצור דגם של נשיות גרמנית-ארית טהורה ובריאה, שתידל במראה שלה ובהתנהגותה מגזעים אחרים. כדי להגשים את חזונו, הנאצים לא בחלו באמצעים והסתמכו על האאוגניקה, שמלכתחילה הציבה את האשה במרכז השיח שלה, כבסיס לבניית דמות נשית אידאלית.

בגרמניה התרחש מעבר מאאוגניקה ל"היגינת גזע", ופריצת הגבולות, שהתאפשרה עם עליית המפלגה הנאצית לשלטון אפשרה לתיאוריות אאוגניות ולתפישת ההיגינה הגזעית לקדם את מטרותיהן ואפילו להקצין אותן. היה זה תהליך של הגזעה, שהתאפשר בזכות מערכת המשפט הגרמנית, שהיתה אחראית על אכיפתו והוצאתו לפועל. תהליך זה, גם אם לא הגיע לידי מיצוי, הפך את האשה הגרמנייה לאידיאל גזעי. עם זאת, יצירת אידאל שכזה לא היתה המטרה הסופית של הנאצים, שכן למעשה, האשה האידאלית שימשה מעין "כלי", שנועד לספק לרייך את דור העתיד.

* מורן גיטלמן היא דוקטורנטית להיסטוריה גרמנית במחלקה להיסטוריה באוניברסיטת בר-אילן.

¹⁰² Clay and Leapman, *Master Race*, pp. 76-77.